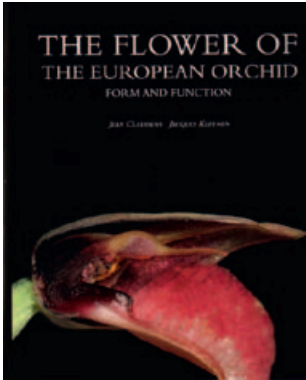

BOEKBESPREKINGEN

THE FLOWER OF THE EUROPEAN ORCHID – FORM AND FUNCTION

CLAESSENS, J. & J. KLEYNEN, 2011. Uitgave in eigen beheer. 439 pagina's, 829 kleurenfoto's, 106 microscopische doorsneden, 125 SEM foto's. Te bestellen via www.europeanorchids.com. Prijs € 72,50 exclusief verzendkosten. ISBN 978-90-902556-9.

Kan een boek gevaarlijk zijn? Rare vraag misschien, maar in dit geval wel van toepassing. Op een mooie avond nestelde ik me met dit stevige, zware boekwerk op een rustig plekje en begon te bladeren. Alleen al die eerste, onwaarschijnlijk prachtige foto bij het openslaan van het boek, is een programma op zich. Die solitaire bij met die stuifmeelklompjes van Brede tongorchis op zijn kop sleepte me gewoon mee. 'Even' later was het één uur's nachts en was ik met pijnlijk stijve armen en rood-vermoeide ogen aangekomen bij het glossarium op pagina 375. Compleet van de wereld weg, helemaal in de ban.

Hierdoor wijs geworden bedacht ik een andere strategie. Over welke soort zou ik hier en nu iets willen lezen? Moeilijke vraag, want ze worden allemaal behandeld en de een is nog aantrekkelijker dan de ander. Laat ik maar voor Poppenorchis kiezen, een soort waarvan ik tenminste zeker ben dat ik ze in het voorjaar te zien krijg.

Even kijken, waar vind ik die? Het grootste deel van het boek wordt ingenomen door het systematische gedeelte (Systematic account) waarin aan elk orchideëengeslacht een hoofdstuk is gewijd. Volgens de nieuwe systematiek behoort Poppenorchis tegenwoordig tot het geslacht *Orchis*. Zoals elk hoofdstuk begint ook dit met een prachtige foto van een van de vertegenwoordigers van het geslacht, hier een groepje Mannetjesorchissen op een helling in Frankrijk. De tekst begint met een algemene beschrijving van de kenmerken van het geslacht, met bijzon-

dere aandacht voor de bloem en de voortplantingsorganen. Alle gebruikte termen kunnen teruggevonden worden in het glossarium. Bovendien is het eerste hoofdstuk van het boek (in de General account) gewijd aan orchideëen-biologie en de functie van elk bloemonderdeel.

Na deze inleiding komt een kopje Morfologische aanpassingen; dat zijn de kenmerken die de bloemen van dit genus aantrekkelijk maken voor insecten. Het gaat dan om zaken als kleur, honingmerk, de aanwezigheid van nectar, maar ook bijvoorbeeld om de aanwezigheid van een goede 'landingsplaats'.

Vervolgens komt een stukje over bestuiving. Hier wordt op een gedetailleerde manier uit de doeken gedaan wat er precies gebeurt als een insect een bloem bezoekt. Voor algemene uitleg over bestuiving bij orchideëen kan teruggegrepen worden naar hoofdstuk twee dat specifiek handelt over bestuivingsbiologie. Maar let op als je begint te bladeren: je weet niet waar je eindigt!

In het onderdeel 'Observations' worden niet alleen de verschillende soorten binnen het geslacht behandeld, maar worden ook bepaalde fenomenen besproken die bij dit genus belangrijk zijn. In het geval van *Orchis* is dat bijvoorbeeld de vraag waarom de bloemen toch aantrekkelijk gevonden worden door insecten, ook al zijn het 'bedriegers' en bevatten ze geen nectar. Er blijken verschillende manieren te bestaan om insecten te misleiden. Mannetjesorchis past bijvoorbeeld een soort voedselbedrog toe: zonder dat er echt van mimicry sprake is, lijken ze op een of andere manier toch op voedselplanten. De bestuivers zijn dan ook pas uitgekomen, nog naïeve bijen of andere insecten die nog niet geleerd hebben dat er niets te rapen valt.

Daarmee ben ik nog steeds niet bij mijn Poppenorchis aangekomen. Die valt ook onder het kopje Observations. Bij Poppenorchis staan de bloemen in de bloeiwijze dicht op elkaar, zodat insecten gemakkelijk van de ene bloem naar de andere kunnen kruipen. De bloemen verspreiden een sterke, onaangename geur, die de insecten wel van op grote afstand aantrekt.

Er zijn maar weinig insecten die Poppenorchis bezoeken: het gaat hoofdzakelijk om kleinere wanten of sluipwespen die, omdat ze klein zijn, gemakkelijk in de bloem kunnen kruipen op zoek naar nectar (die er niet is). Ze worden in de bloem wel door 'iets' aangetrokken, want hun bezoek kan

vrij lang duren en soms gaan ze verschillende keren opnieuw naar binnen. Hierbij raken ze het hechtschijfje (viscidium) aan en krijgen ze een pollinarium (stuifmeelklompjes + staartje (caudiculum) + hechtschijfje) op hun hoofd of thorax vastgeplakt.

Bij Poppenorchis werd ook de efficiëntie van bestuiving onderzocht door in vier verschillende populaties in Frankrijk in totaal zo maar even 1574 bloemen te onderzoeken. In 84% van de gevallen was er geen bestuiving opgetreden en waren de twee pollinaria nog in de bloem aanwezig; slechts bij 3,3% waren de pollinaria weg en had er bestuiving plaatsgevonden. Al deze waarnemingen gaan vergezeld van een uitgebreide discussie aan de hand van een groot aantal literatuurgegevens.

Onder een kopje Systematiek wordt de geschiedenis van het geslacht *Orchis* beschreven, met de verschillende inhoud, concepten en ideeën van de verschillende auteurs. Tenslotte worden onder 'Further reading' een paar specifieke referenties genoemd. Dit is al groots, maar het wordt allemaal nog indrukwekkender door de foto's die het geheel illustreren. In het geval van Poppenorchis is er eerst een algemene habitusfoto, vervolgens de bloeiwijze, enkele bloemen en dan een foto van een enkele bloem. Verder zijn er detailfoto's van de stempelzuil (column), de column met uitgeprepareerde stuifmeelklompjes (pollinia), een stijl of stigma met enkele pollenhoopjes, een longitudinale doorsnede van de bloem, een bloem met pollen op de stijl, drie foto's van insecten op een bloem, een rozet, het bloemdiagram en de vruchtwijze. Dit voor wat betreft 'gewone' foto's. Electronenmicroscopische (SEM) foto's geven een beeld van het pollinarium onder verschillende vergrotingen, zodat uiteindelijk zelfs de groepjes pollen (in viertallen) in de pollenhoopjes zichtbaar zijn. Op microscopische preparaten zijn twee longitudinale doorsneden van de bloem te zien. Het is gewoon een weelde, de ene foto is al indrukwekkender en onwaarschijnlijker dan de ander.

De hoofdstukken over de andere geslachten volgen hetzelfde stramien, maar natuurlijk kunnen de behandelde onderwerpen onder de kop Observations wel verschillen. Het boek eindigt met vijf appendices, achttien pagina's met referenties en een index. De appendices verdienen nog enige aandacht, omdat hier nog maar eens duidelijk wordt dat niets, maar dan ook niets aan het toeval is overgelaten. In appendix één worden

per soort alle bekende bestuivers opgesomd. Appendix twee geeft een overzicht van de vruchtzetting, terwijl nummer drie aangeeft bij welke soort welk type van zelfbestuiving voorkomt. In appendix vier wordt het aantal zaden per zaaddoos gegeven (en begin daar maar eens aan bij orchideëen) en in de laatste de tijd die het staartje erover doet om te buigen, zodat de stuifmeelklompjes in de juiste richting op het bezoekende insect terecht komen. In alle gevallen worden ook de referenties gegeven en het valt op hoeveel eigen werk van de twee auteurs erbij zit.

Kopen, dit boek? Ja, natuurlijk! Iedereen die ook maar van ver of van dicht in orchideëen geïnteresseerd is, moet dit boek hebben, niet twijfelen. Kan een boek een juweel zijn? Zeker weten, dit is er eentje van puur goud. In het Engels? Ook hier: ja, natuurlijk! Een boek van dit formaat (en dan bedoel ik niet A4), waarin zo'n onvoorstelbare hoeveelheid energie en enthousiasme gestopt is, schrijf je niet voor een klein taalgebied. Dat moet toegankelijk zijn voor iedereen, nog eeuwenlang.

MARTINE LEJEUNE

DE GRAUWE KLAUWIER

Ambassadeur voor natuurherstel

BURG, VAN DER A., M. NUSSEN, M. GEERTSMA, S. WAASDORP & D. VAN NIEUWENHUYSE, 2011. KNNV Uitgeverij, Zeist. Gebonden, 112 pagina's. ISBN 978 90 5011 339.1 Prijs € 19,95. Te bestellen via www.knnvuitgeverij.nl.

"De Grauwe klauwier is allesbehalve grauw." De Grauwe klauwier is zeker geen grijze mus en in combinatie met

zijn subtitel als ambassadeur voor natuurherstel duidelijk meer dan alleen een fraaie verschijning. Het mannetje heeft een karakteristieke koptekening met een zwart masker dat vanaf de snavel dwars over zijn ogen loopt en een fraai contrast vormt met het grijs van zijn kop; daarom alleen al is het een geliefde soort voor veel vogel- en natuurlief-

hebbers. Markant is ook zijn gedrag om prooien, zoals grote kevers, muisen of hagedissen, aan doorns van struiken of prikkeldraad te prikken, om die op een later tijdstip te verorberen.

De Grauwe klauwier is de afgelopen eeuw echter een zeldzaamheid geworden, hoewel de aantallen recent gelukkig weer toenemen. Natuurlijk heeft het verlies aan leefgebied een belangrijk aandeel in die afname, maar ook de 'ver'-thema's als verdroging, vermessing en verzuipingen spelen daarin een rol. Om een vinger te krijgen achter de precieze knelpunten is door de Stichting Bargerveen jarenlang onderzoek uitgevoerd naar deze fascinerende soort. Die knelpunten, maar juist ook de mogelijkheden voor het herstel en de voorzichtige terugkeer van de Grauwe klauwier vormen daarmee de rode draad van dit boek.

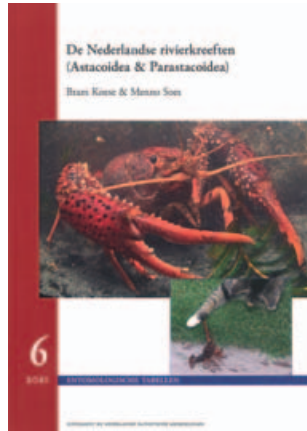
De ambassadeursfunctie als indicatorsoort voor natuurkwaliteit is zeer terecht. De afhankelijkheid van leefgebieden die rijk zijn aan prooidieren (grote insecten) en zijn voorkeur voor gevarieerde half-open landschappen met hagen van meidoorn, sleedoorn en braam, poelen en houtwallen en kleinschalige cultuurlandschappen maken van hem een voorbeeldsoort die garant staat voor een ecologisch rijke en interessante leefomgeving. Als ambassadeur voor natuurherstel wordt de Grauwe klauwier gezien als de kroon op het werk na beheer- en natuurherstelmaatregelen. Het is een echte soort van het halfopen landschap met veel uitkijkposten; als een echte oogjager wil de klauwier prooien van ver kunnen zien.

Op zich is het niet zo gek dat net voordat het jaar 2012 aanbreekt dit boek over de Grauwe klauwier verschijnt. Dit jaar is door Vogelbescherming Nederland en SOVON Vogelonderzoek Nederland uitgeroepen tot het Jaar van de Klauwieren. Een jaar lang staan zowel de Klapekster (wintergast) als de Grauwe Klauwier (broedvogel) centraal. Werk aan de winkel dus, voor zowel vrijwilliger als professional die hun hart kunnen ophalen aan deze interessante soort. Dit handzame, praktische en bijzonder goed leesbare boek, boordevol fraaie en vooral illustratieve foto's van prima kwaliteit (met onder andere foto's van de Limburgse vogelaars Patrick Palmen en Ran Schols) zal hier zeker positief aan bijdragen. "Een must voor vogelliefhebbers en natuurbeschermers", om ook maar met een citaat van de achteromslag te eindigen. Een citaat dat ik volledig kan onderschrijven.

HENK HEIJLIGERS

DE NEDERLANDSE RIVIERKREEFTEN (ASTACOIDEA & PARASTACOIDEA)

KOESE, B. & M. SOES, 2011. Verschenen als Entomologische Tabellen 6, supplement bij de Nederlandse Faunistische Mededelingen. 106 pagina's. Nederlandse Entomologische Vereniging / Museum Naturalis / EIS-Nederland, Leiden. ISSN 1875-760x. Prijs € 12,50

Bij een tabel over de Nederlandse rivierkreeften zal menige veldbioloog zijn wenkbrouwen fronsen. Waren die niet nagenoeg uitgestorven? En inderdaad, van de enige inheemse soort, de Europese rivierkreeft, is nog slechts één populatie over. Waarom dan een tabel over rivierkreeften? Dat lijkt op zinloos werk, op overbodige publicatiedrift.

Niets is echter minder waar. Inmiddels wordt Nederland bevolkt door een zestal allochtone soorten, die succesvol delen van het land hebben gekoloniseerd. De meest succesvolle is de Gevlekte Amerikaanse rivierkreeft die verspreid over het gehele land kan worden aangetroffen. Limburg is bij de kolonisatie door nieuwe soorten een beetje achter gebleven. Voor onze provincie zijn naast de Gevlekte Amerikaanse alleen de Rode Amerikaanse rivierkreeft en de Turkse rivierkreeft als nieuwkomer te registreren. Maar wat niet is, kan nog komen.

Dat is ook de insteek van de auteurs. Ze realiseren zich dat de tabel een beperkte houdbaarheid heeft, anticiperen een beetje op de toekomst en refereren daarbij aan ontwikkelingen elders in Europa. Zo worden in totaal 14 soorten besproken, waarvan inmiddels tien soorten ergens in Nederland in één of meer buitenwateren zijn aangetroffen. Dit betekent niet dat al de beschreven soorten zich ook definitief in ons land zullen vestigen. De kwaliteit van het oppervlaktewater (het biotoop) en het optreden van specifieke bedreigingen, zoals de kreeftenpest, zullen in hoge

mate het succes van de introductie bepalen.

Met alle respect voor de eerdere uitgaven in de reeks Entomologische tabellen (wel een beetje vreemd om kreeften in deze serie op te nemen), is deze nieuwste uitgave verreweg de beste die tot nu toe is verschenen. Daarbij doel ik op inhoud en de vorm. De publicatie geeft uitstekende informatie over de biologie van de groep, een zeer werkzame tabel met verhelderende tekeningen, goede soortkarakteristieken en actuele verspreidingskaarten. Ze bevat gelikte foto's en voortreffelijk tekenwerk. Hieraan werkt de beperkte omvang van de groep uiteraard mee, maar dat alleen is geen garantie voor kwaliteit. Alle informatie is gemakkelijk toegankelijk voor liefhebbers en professionals, zonder dat dit afbreuk doet aan de aangeboden informatie. Dit maakt deze tabel voor een bespottelijk lage prijs een absolute must voor iedereen die iets met oppervlaktewateren heeft of denkt te krijgen. Voor degene die de prijs een bezwaar vindt, stel ik met plezier mijn recensie-exemplaar gratis ter beschikking. En dat hangt niet samen met desinteresse, maar met het feit dat ik direct na de presentatie van dit bijzondere boek al één veldexemplaar en één boekenkast-exemplaar gekocht heb.

TON LENDERS

DE STEENUIL

HARXEN R. VAN & P. STROEKEN, 2011. KNNV Uitgeverij, Zeist. Paperback, full colour, 160 pagina's. ISBN 978 90 5011 398 4. Prijs € 22,95. Verkrijgbaar in de boekhandel en via www.knnvuitgeverij.nl.

De Steenuil is een charismatische vogelsoort, die door zijn sympathieke uitstraling en zijn leefwijze in de omgeving van de mens al jarenlang veel aandacht krijgt van onderzoekers en beschermers. Zijn gewoonte om vaak in nestkasten te broeden maakt dit beschermingswerk en onderzoek des te motiverender. De auteurs beschrijven in dit vlot geschreven en fraai geïllustreerde boekwerkje de resultaten van hun jarenlange studie aan de soort, die in

de Achterhoek plaats had. Ze zetten deze resultaten tevens in een breder kader. Dit doen zij op een begrijpelijke wijze, zodat geïnteresseerden met een geringe achtergrondkennis prima op de hoogte worden gebracht van het reilen en zeilen van de Steenuil in zijn leefgebied.

Het boek bevat 13 hoofdstukken en een literatuurlijst. Daarnaast worden in kaders aparte onderwerpen of enthousiaste steenuilfans uitgelicht. De eerste vier hoofdstukken geven algemene informatie over de Steenuil zelf (ook zeer beknopt op cultuurhistorisch vlak), zijn soortgenoten in het geslacht *Athene* en zijn verspreiding en Europa. We leren hieruit dat de soort van oorsprong niet in Engeland voorkwam (komst via introductie) en dat de Limburgse populatie in 2009 werd geraamd op 450-550 paar.

De overige hoofdstukken gaan dieper in op het onderzoek dat in de ZO-Achterhoek voorzichtig startte in begin jaren '80 met verspreidingsonderzoek, en dat vanaf 1986 ook op broedbiologie gericht werd. Als start wordt aandacht geschonken aan (broedbiologische) onderzoeken die in de loop der jaren in andere delen van Nederland aan Steenuilen plaatsvonden. Vervolgens wordt het broedbiotoop van de soort geanalyseerd, waarbij tevens de historische ontwikkeling van het landschap (rond Meddo, nabij Winterswijk) betrokken wordt. Zo krijgt de lezer een ideaalbeeld van het favoriete leefgebied van de Steenuil, waar de meeste exemplaren hun gehele leven als standvogel doorbrengen. Vervolgens wordt ingegaan op maten en gewichten van de uilen en krijgt de broedbiologie zeer uitgebreid aandacht. In combinatie met informatie over de levensverwachting en dispersie wordt een beeld gegeven van de populatiedynamiek van de soort in de regio. Het blijkt dat de overleving van eerstejaarsvogels vanaf 2000 met 10% is gedaald (slechts één op de vijf bereikt zijn tweede levensjaar), wat een oorzaak kan zijn voor de afname van de soort. Het laatste hoofdstuk maakt zeer duidelijk dat de Steenuil een echte alleseter is, als het maar om dierlijk voedsel gaat. Liefst 554 diersoorten zijn als prooi aange troffen, waarbij in de Achterhoek bijvoorbeeld de grote aantallen Meikevers en rattestaartlarven (larven van de Blinde bij (*Eristalis tenax*)) opvielen. De literatuurlijst vormt met 138 titels een goede informatiebron voor iedereen die nog meer van de Steenuil wil weten. Ik heb het boek met plezier gelezen en ik kan het alle liefhebbers van uilen of broedbiologisch onderzoek van harte aanbevelen.

ARIAN OVAA